

СТРУКТУРНИ МОДЕЛИ НА ЕДИН ТИП СЛОЖНИ СЪЩЕСТВИТЕЛНИ ИМЕНА

Мария Бялдинова
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

STRUCTURAL MODELS OF ONE TYPE NOUN-COMPOUNDS

Maria Byaldivova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The subject of study in the present paper are a kind of noun-compounds in the Bulgarian language – the so-called “non-affixal“, or these that written together as solid words have no affixes (prefixes, suffixes). They are connected by a vowel or by directly “sticking“ of the stems. In the modern linguistics, when we make an observation or analysis of the complex words, the attention is focused on their characteristics, because it can be said that the distinguishing features of the complex lexical forms shape the different criteria for analyzing and classifying them: lexical meaning, word-formation structure, morphemic composition etc.

The purpose in the research is mainly to try to model the structure of the lexical morphemes which make up the compounds. Therefore, we suggest an exemplary classification of this group of complex words. The conception of the compounds and their morphemic construction are briefly discussed in the theoretical part of the paper.

Key words: complex lexeme, word-formation, noun compounds, structural models

Предмет на анализ в настоящото изследване са един вид сложни съществителни имена – безафиксалните или тези, които се изписват слято и чиито коренни морфемии се отличават с това, че нямат афикси (префикси, суфикси, флексия), а са свързани посредством съединителна гласна или пък без наличието на такава, т.е. чрез непосредствено „сливане“ на корените. Основната цел на разработката е да се нап-

рави опит за типологизация на разглеждания вид композити, като се моделира структурата на съставлящите ги основи.

Задачите, които сме си поставили, са следните:

- да се състави корпус от съществителни имена от разглеждания тип;
- да се направи структурен модел на всяка от избраните за анализ лексеми с оглед на принадлежността на основите им към определена част на речта;
- да се класифицират типовете структурни модели според своята продуктивност;
- да се определи типът връзка между коренните морфемни на композитите.

Езиковият материал е ексцерпиран от: **Официален правописен речник на българския език (2012); Речник на новите думи в българския език (2010)**. Справка за значенията на наблюдаваните лексеми е направена в електронния вариант на **Речник на българския език** (<http://ibl.bas.bg/rbe/>).

1. Структура на сложната дума

Двусъставните думи като резултат от словообразователен процес привличат изследователския интерес със своята сложна структура. В съвременния български книжовен език за сложни думи се считат онези лексеми, които в състава си имат две или повече коренни морфемни, т.е. образувани са посредством свързването на два корена. Двуконпонентните лексеми (и въобще производните думи) са мотивирани езикови знаци (в сравнение с думи като *дом, вода, кът, път, аз, бял* и под., чиято семантика не може да се аргументира с по-проста по структура и значение еднокоренна лексема и поради това е прието да се отбелязват като немотивирани знаци).

В по-съвременните лингвистични изследвания авторите често прибегват до употребата на международните названия за сложна дума, каквито са например термините *комполит* и *комполитум*. Например в статията си „*За езиковата интерпретация и правописа на някои неологизми в българския език*“ (2012) Юлия Балтова назовава сложните думи с термина „комполита“ и ги определя като „еднословни езикови единици за номинация, в чийто състав се съдържат не по-малко от две пълнозначни основи (или два корена)“ (Балтова 2012: 223). Авторката отбелязва и начините, по които се свързват сложните думи: „с помощта на съединителна морфема“, „чрез непосредствено слепване на двата компонента“ или „чрез дефис“, т.е. посочените от нея начини за свързване

на компонентите на сложните думи отговарят на класификацията за сложните думи по отношение на техния правопис.

Друго определение за сложна лексема (макар и в частност то да се отнася за сложните съществителни имена от чужд произход) дават Цветанка Аврамова и Петя Осенова в труда си „*Отново по въпроса за границата между сложна дума и словосъчетание (върху материал от най-новата българска лексика)*“ (2003), дефинирайки ги като „двуконпонентни субстантивни конструкции“ (Аврамова, Осенова 2003: 68). Приемаме, че съществителните имена (в сравнение с останалите части на речта) са доминиращи в номинативно отношение и именно те се открояват със своята пъстрота от деривационни значения, типове и модели.

В съвременното езикознание при наблюдаването, изучаването и анализирането на сложни думи вниманието се насочва към техните особености, защото чрез отличителните белези на двусъставните лексеми се оформят различните критерии за анализирането и класифицирането им: лексикално значение, словообразователна структура, морфемен състав и пр. Затова би следвало, когато определяме мястото на композицията като деривационен начин, да обърнем внимание на словообразователните средства, които се използват при оформянето на сложните думи (Радева 1991: 48). Проблематиката на настоящата разработка позволява да акцентуваме върху морфемната структура на сложните съществителни имена.

Словообразуването е свързано с морфологията, защото самият деривационен процес се изразява с промяна в морфемния състав на дадена лексема. Някои езиковеди смятат, че при изясняването на морфологичните особености на отделните части на речта в българския език възниква и интересът към словообразуването (Радева 2007: 12).

Предвид наблюдаваните в настоящото изследване езикови единици акцентът е поставен върху морфемния словообразователен начин. Т. Бояджиев подробно разглежда основните деривационни способности – морфемен и неморфемен (Бояджиев 1999:). Някои от примерите, които авторът е дал за морфологичния словообразователен начин, ще се опитаме да групираме в следващата таблица:

Афиксация	Композиция
1. Префиксация: <i>вкус – привкус, научен – антинаучен, следвам – преследвам, винаги – завинаги.</i>	1. Композиция + суфиксация: <i>скотовъд-ство, тринож-ник, кръгообраз-ен, миропомаз-вам, знаменос-ец.</i>
2. Суфиксация: <i>студент – студентка, вестник – вестникар, зъб – зъбен, сребро – сребрист, нощ – нощем.</i>	2. Композиция + префиксация: <i>о-плод-о-творя, у-мир-о-творя.</i>
3. Конфиксация (префиксно-суфиксен начин): <i>на-уш-ник, бездуш-ен, без-из-ход-ица, из-бледн-ее.</i>	3. Композиция + нулева суфиксация: <i>лесовъд, луноход, бързопис, краевед.</i>
4. Нулева суфиксация (безсуфиксно словообразуване): <i>проход, из-лет, пре-пис, пре-глед.</i>	

В заключение на казаното дотук ще добавим, че морфологичният словообразователен начин притежава следните особености:

- обхваща афиксацията и композицията;
- отнася се до използването на единици от морфологията – представки, наставки, съединителни гласни и основи;
- посредством него възникват производни думи чрез присъединяването на афикси към корена или чрез обединяването на основи в сложна лексема (Бояджиев 1999: 261).

Следва да уточним, че основите на анализиранияте в изследването сложни съществителни имена са композиционно оформени, нямат афикси (префикси, суфикси), т.е. те са свързани с интерфикс (*водопад, листопад, вертолет, домосед, кожодер, летопис, овцевъд, земемер* и др.) или без съединителна гласна (*хотдог, шеллак, шахклуб, скискок, скилифт, охлювъд, всемир, полубог, полуетаж, трибой, тристих* и пр.). Важно е да се отбележи и фактът, че в българското езикознание отсъствието на суфикси при този тип композити се приема като белег за тяхната принадлежност към съществителни имена от мъжки род.

2. Структурни модели на сложни съществителни имена

Наблюдавани са общо 603 сложни лексеми от разглеждания тип, от които 315 са от чужд произход¹ (*калиграф, теолог, баркод, айсберг, уиндсърф* и др.), а останалите 288 – домашни (*богослов, буквояд, злато-рог, зъбобол, лицемер, листопад, светофар, самовар, часослов* и пр.).

Методът, по който се моделира структурата на основите, се осъществява по следния начин: чрез съотнасяне на всяка една от коренните морфемни на сложните съществителни имена към съответната част на речта; за структурния анализ използваме буквените означения за частите на речта: **N** (съществително име), **A** (прилагателно име), **V** (глагол), **Pron** (местоимение), **Num** (числително име), **Adv** (наречие), **p** (предлог), **c** (съюз).

От наблюдаваните думи са открити седем основни структурни модела, които в следващата таблица са класифицирани според своята честота на употреба.

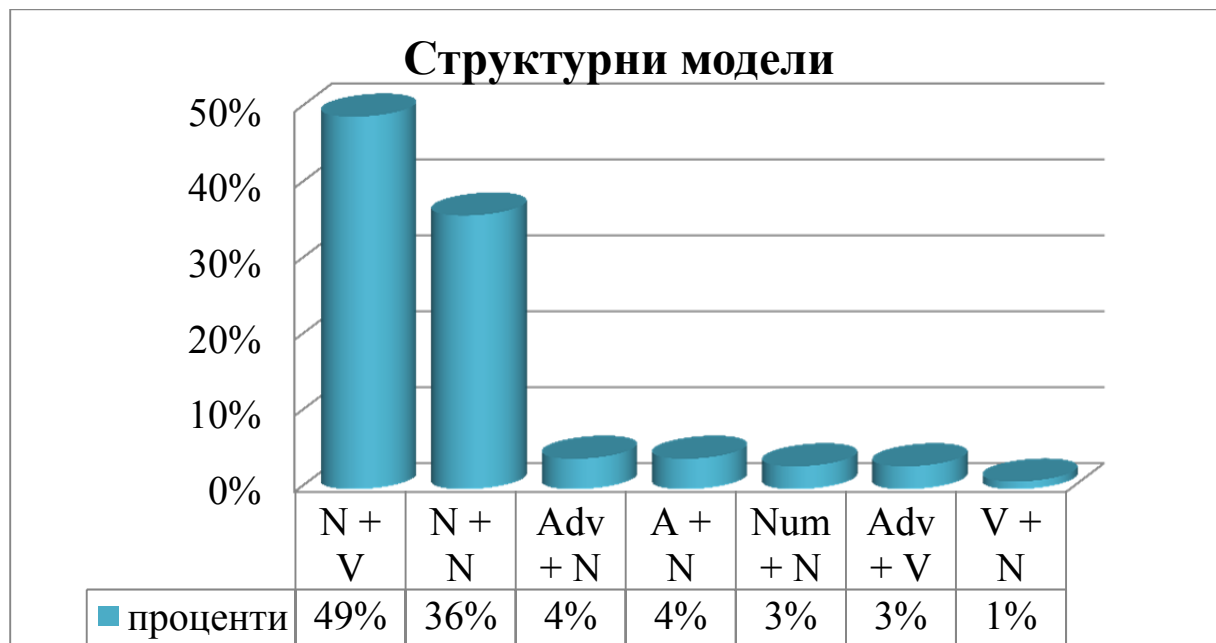
Структурни модели	Брой лексеми	Примери
1. N + V	299	<i>гроздобер</i> (от „грозде“ и „бера“); <i>водопад</i> (от „вода“ и „падам“); <i>пътепис</i> (от „път“ и „пиша“); <i>картограф</i> (от „карта“ и гр. „γράφω“ – пиша); <i>жироскоп</i> (от гр. „ὑδρος“ – кръг и „σκοπέω“ – гледам)
2. N + N	217	<i>богослов</i> (от „бог“ и „слово“); <i>носорог</i> (от „нос“ и „рог“); <i>небосвод</i> (от „небе“ и „свод“); <i>билборд</i> (от англ. „bill“ – афиш, „board“ – табло); <i>фейсбук</i> (от англ. „face“ – лице, и „book“ – книга); <i>психолог</i> (от гр. „ψυχή“ – душа и „λόγος“ – дума, слово)
3. Adv + N	24	<i>многостен</i> (от „много“ и „стена“); <i>послеслов</i> (от „после“ и „слово“); <i>полиглот</i> (от гр. „πολύ“ – много, и „γλώσσα“ – език); <i>полимер</i> (от гр. „πολύ“ – много и „μέρος“ – част)

¹ Важно е да отбележим, че в повечето случаи при този тип сложни лексеми една от основите често е от чужд произход. Нерядко се случва и двете коренни морфемни да са чужди.

4. A + N	22	<i>благослов</i> (от „благ“ и „слово“); <i>златорог</i> (от „златен“ и „рог“); <i>сладолед</i> (от „сладък“ и „лед“); <i>карагьоз</i> (от тур. „kara“ – черен, и „göz“ – око); <i>фришоп</i> (от англ. „free“ – свободен, и „shop“ – магазин); <i>хотспот</i> (от англ. „hot“ – горещ и „spot“ – точка)
5. Num + N	20	<i>двуокис</i> (от „две“ и „окис“); <i>седмобой</i> (от „седем“ и „бой, борба“); <i>тристих</i> (от „три“ и „стих“); <i>октопод</i> (от гр. „οκτώ“ – осем, и „πόδι“ – крак); <i>пентаграм</i> (от гр. „πέντε“ – пет, и „γράμμα“ – буква); <i>хектограм</i> (от гр. „επτά“ – седем, и „γράμμα“ – буква)
6. Adv + V	19	<i>бързовар</i> (от „бързо“ и „варя“); <i>последис</i> (от „послед“ и „пиша“); <i>далекоглед</i> (от „далеко, далече“ и „гледам“); <i>нонстоп</i> (от англ. „none“ – никак, съвсем не, и „stop“ – спирам); <i>полиграф</i> (от гр. „πολύ“ – много и „γράφω“ – пиша)
7. V + N	2	<i>мушитрън</i> (от „мушкам“ и „трън“); <i>филолог</i> (от старогр. „φίλος“ – обичам, и „λόγος“ – дума, слово)

Извън рамките на предложената класификация на лексемите ще разгледаме някои примери с първа коренна морфема в сложна дума – *полу* (*полубог, полунощ, полумрак, полусън, полуглас*), за които е спорно да кажем към кой модел спадат. В електронния вариант на *Речник на българския език* компонент *полу-* е дефиниран по два начина: като наречие – отчасти, донякъде наполовина; първа съставна част на сложни думи със значение: а) половин, напр. *полувекoven, полудневен, полугодишен*; б) наполовина, напр. *полувълнен, полуизгнил, полуизгорял*; в) отчасти, донякъде, не напълно, не съвсем, напр. *полуготов, полуддрав, полуизпечен* и пр. (РБЕ 2014). Колебанието идва от това дали коренната морфема *полу-* се отнася до наречието „наполовина“, или до числителното име „половин“. Двата структурни модела, към които можем да включим сложните съществителни с *полу-*, са Adv + N и Num + N.

В следваща диаграма фреквентността на класифицираните погоре структурни модели е изчислена в проценти:

В резултат на проведеното изследване можем да направим следните изводи:

1. На първо място по продуктивност е структурният модел от типа съществително име – глагол (N + V). В статията си „Синтаксисът на думите“ (2012) Петя Осенова посочва към групата на отглаголните двукомпонентни субстантиви и тези от тях, в които се наблюдава комбинация от глаголен и друг корен (Осенова 2012: 285). Лексемите от този вид са отглаголни съществителни имена, т.е. една от основите (в повечето случаи това е втората коренна морфема) е образувана от глагол.

На второ място сме поставили модела от вида съществително име – съществително име (N + N). След това са сложните думи по структурните модели в следната последователност: наречие – съществително име (Adv + N), прилагателно име – съществително име (A + N), числително име – съществително име (Num + N), наречие – глагол (Adv + V). Най-рядко срещани са сложните субстантиви по модела глагол – съществително име (V + N), който е и противоположен на първата и най-продуктивната група композити – N + V.

2. Сред наблюдаваните сложни езикови единици не са открити такива със съчинителна връзка между съставлящите ги корени. Причината за това е свързана с утвърдените в българския книжовен език правописни принципи. Според книжовната норма основен при сложните думи е синтактичният принцип, т.е. акцентува се върху отношението между коренните морфемии на композитумите – равноправно (съчинително) и неравноправно (подчинително). Анализирани

сложни лексеми се пишат слято, а правописното правило за сложни съществителни имена в българския език гласи, че отношението между корените на сложните съществителни имена е неравноправно от типа подчинена основа – главна основа (БАН 2012: 51). Оттук следва да заключим, че връзката между коренните морфеме на разглеждания вид композити е атрибутивна.

3. Делът на безафиксалните съществителни имена без съединителна морфема (344 от наблюдаваните думи) е по-голям в сравнение със сложните лексеми, чиито основи се съединяват чрез интерфикс (259 от анализиранияте езикови единици). Причината за това вероятно се дължи на факта, че при композитите от чужд произход отсъстват типичните за българския език съединителни морфеме „о“ и „е“.

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамова 2003:** Аврамова, Ц. *Словообразователни тенденции при съществителните имена в българския и чешкия език в края на XX век.* [Avramova, Ts. Slovoobrazovatelni tendentsii pri sashtestvitelnite imena v balgarskiya i cheshkiya ezik v kraia na XX vek.] София: Херон Прес, 2003.
- Аврамова, Осенова 2003:** Аврамова, Ц., Осенова, П. Отново по въпроса за границата между сложна дума и словосъчетание (върху материал от най-новата българска лексика). [Avramova, Ts., Osenova, P. Otnovo po voprosa za granitsata mezhdur slozhna дума i slovosachetanie (varhu material ot nai-novata balgarska leksika).] // *Български език.* 2003, № 1, 68 – 75.
- Балтова 2012:** Балтова, Ю. За езиковата интерпретация и правописа на някои неологизми в съвременния български книжовен език. [Baltova, Yu. Za ezikovata interpretatsiya i pravopisa na nyakoi neologizmi v savremenniya balgarski ezik.] // *Магията на думите.* Под ред. на Д. Благоева и С. Колковска. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2012, 221 – 229.
- БАН 2012:** БАН. *Официален правописен речник на българския език.* [BAN. Ofitsialen pravopisen rechnik na balgarskiya ezik.] София: Просвета, 2012.
- БАН 2014:** БАН. *Речник на българския език.* [BAN, Rechnik na balgarskiya ezik.] 23 май, 2014, < <http://ibl.bas.bg/rbe/> > (12.01.2019).
- Бояджиев, Куцаров, Пенчев 1999:** Бояджиев, Т., Куцаров, Ив., Пенчев, Й. К. *Съвременен български език.* [Boyadzhiev, T., Kutsarov, Iv., Penchev, Y. Savremenен balgarski ezik.] София: ИК „Петър Берон“, 1999.

- Осенова 2012:** Осенова, П. Синтаксисът на думите. [Osenova, P. Sintaksisat na dumite.] // *Магията на думите*. Под ред. на Д. Благоева и С. Колковска. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2012, 280 – 285.
- Пернишка, Благоева, Колковска 2010:** Пернишка, Ем., Благоева, Д., Колковска, С. *Речник на новите думи в българския език (от края на XX и първото десетилетие на XXI в.)*. [Pernishka, Em., Blagoeva, D., Kolkovska, S. Rechnik na novite dumii v balgarskiya ezik (ot kraia na XX i parvoto desetiletie na XXI v.).] София: Наука и изкуство, 2010.
- Радева 1991:** Радева, В. *Словообразуването в българския книжовен език*. [Radeva, V. Slovoobrazuvaneto v balgarskiya knizhoven ezik.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1991.
- Радева 2007:** Радева, В. *В света на думите. Структура и значение на производните думи*. [Radeva, V. V sveta na dumite. Struktura i znachenie na proizvodnite dumii.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2007.